

BLANKA HENRIKSSON & JAKOB LÖFGREN

Från maskin och metafor till identitet och funktionalitet

Kulturvetenskapliga perspektiv på kropp

”Vi lever i kroppens tid” skriver Susanne Lundin och Lynn Åkesson (1996) i förordet till antologin ”Kroppens tid” i slutet av 1990-talet. De fortsätter med att konstatera att ”Vår värld är besatt av att utforska och överskrida den egna kroppen”. Den som ser sig omkring i det samtida samhället kan svårligen undvika att märka hur viktig och framträdande kroppen fortfarande är. Vi ska sköta våra kroppar, anpassa våra kroppar och forma dem efter samhälleliga ideal och idéer.

Fenomen och ting beskrivs genom det kroppsliga, och vi ser på kroppen genom olika metaforiska jämförelser. I många år har vi inom både forskning och populärkultur till exempel lärt oss att betrakta hjärnan som en dator, vilket sätter sina spår i hur vi både beskriver och uppfattar hjärnan. När psykologer, lingvister, neurobiologer och andra experter på mänskligt beteende ska beskriva människohjärnans aktivitet sker det i termer lånade från datorvärlden. Hjärnan processar information, hämtar kunskap och lagrar minnen, en metafor som starkt ifrågasatts av till exempel psykologen Robert Epstein (2016).

Historiskt har kroppen setts som en maskin, bland annat av den franske filosofen René Descartes, och denna maskin behöver underhållas och skötas, samtidigt som den består av delar som kan gå sönder. Dessutom har kroppen använts som en metafor för att beskriva och förstå allt från städer (Sennett 1994) till hela stater. Den sjuka kroppen har även fått symbolisera samhälleligt förfall (Johannisson 1997). Kopplingen mellan kropp och stat kan också ses när medborgarnas kroppar ska regleras, tränas och formas genom lagar och statliga instanser: kroppen blir därigenom en fysisk representation av en ideologi (se ex. Boyd 2006: 421).

Under det senaste århundradet har mycket forskning riktat in sig på kroppen som någonting vi äger och därmed bör förvalta väl. Kroppen blir en investering, något som bör läggas tid och möda på. Kroppen kan tuktas, mejslas, utsmyckas, tatueras och kläs i syfte att kommunicera identitet (Castells 2009). Våra kroppar tillskrivs också identiteter i förhållande till kön, klass och etnicitet. ”Kroppen formas av och i världen”, som Karin Johannisson (1997:1) uttrycker det.

Forskarna i ett stort projekt om organdonation och synen på kroppen (Gunnarson & Svenaeus 2012) frågar sig vad som händer när kroppen ses som en medicinsk och samhällelig resurs, där du kan byta ut organ som inte fungerar, men också sälja och köpa organ illegalt, samtidigt som du förväntas kryssa i samtyckesblanketter där dina organ ges bort efter din död. Kroppen blir en gåva, en resurs eller en vara som kan säljas och köpas, även om det inte alltid är självklart vem som faktiskt äger sin kropp. I antologin ”Mitt och ditt” (Salomonsson 2018a) lyfts i flera artiklar fram hur ofta äganderätten till vår kropp kan tas ifrån oss i olika samtida, vardagliga sammanhang. Den kontroll och beslutanderätt som förutsätts höra till den egna kroppen kan ”villkoras bort, inskränkas eller förminskas genom de begränsningar och möjligheter som den tillskrivs i en viss situation” (Salomonsson 2018b).

Kroppar förutsätts också fungera på ett visst sätt, vi lever i ett samhälle som prioriterar funktionalitet, både när det gäller kropp och mental förmåga. Karin Lindelöf och Annie Woube visar i sin bok *I*

*tjeje*s spår (2019), om så kallade tjejlopp, att trots att arrangörerna betonar loppen som kravlösa folkfester så blir kroppsliga prestationer mycket viktiga för många deltagare. Men dessa prestationer handlar inte nödvändigtvis om att vinna och vara bäst, utan mera om att prestera så bra som möjligt. Känslan av att kroppen fungerar och kan användas på ett funktionellt sätt skapar självförtroende. Men vad händer när kroppar inte fyller alla de krav som ställs på dem?

I dagens västerländska samhälle existerar en tankemodell baserad på personligt ansvar, som understödjer självständiga, ansvarsfulla individer vilka tar kontroll över sina liv, påpekar Susanne Lundin (2007). Åldrandets kroppsliga förändringar ses däremot som en oförmåga att kontrollera kroppen, vilket gör att själva åldrandet uppfattas som något som bör motarbetas för att individen ska upplevas ha både ansvar och kontroll (Lundin 2007).

Det är dock inte nödvändigtvis kroppen som blir besvärlig utan omgivningen, har Åsa Alftberg (2012) i sin tur visat. När Alftberg under sitt avhandlingsarbete intervjuade äldre människor utan hemtjänst blev hon överraskad över hur mycket de tvingades reflektera över materiella ting. Den åldrande kroppen förde med sig en ny syn på världen där tingen tog allt större plats i vardagen, både som hinder och hjälpmedel. Men problemen placerades oftast utanför den egna kroppen – det var inte kroppen som var besvärlig utan tingen. Alftberg ger exempel som felkonstruerade trappor och telefonkataloger tryckta med för liten font för att vara läsliga (2012:45–56). En förändrad kropp ger ett förändrat perspektiv på världen som Maurice Merleau-Ponty (1997) formulerar det. Perspektiven förskjuts inte endast genom den åldrande kroppen utan liknande sker med den sjuka kroppen, den feta kroppen eller transkroppen.

Den problematiserade kroppen

Vad gör kroppar med oss och vad gör vi med våra kroppar? frågades som inledning till ett seminarium om kropp och funktionsva-

riation som ordnades i Åbo våren 2019 av Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland i samarbete med ämnena nordisk etnologi och nordisk folkloristik vid Åbo Akademi. Seminariet samlade forskare från traditionsvetenskaperna och teologin, samt en erfarenhetstalare som bidrog med ett starkt inifrånperspektiv, vilket lockade publik både innanför och utanför universitetet¹. Seminariet kan delvis sammanfattas i något som Carolin Ahlvik-Harju, forskare i teologi och en av seminarie-talarna, slagkraftigt formulerade: ”Funkiskroppen ska finnas, synas och bekräftas som subjekt”.

Detta fokus på kroppen bibehölls genom en inbjudan till ett temanummer av Budkavlen. Vi efterlyste texter som bland annat fokuserar på strategier som aktiveras när kroppar av olika slag konfronteras med varandra och med omgivningen. Artikelskribenterna uppmanades att bland annat lyfta fram hur egna och andras föreställningar om kroppen hanteras i utsatta situationer eller hur navigeringen i fysiska och sociala rum sker beroende på kroppsliga omständigheter. Kroppar problematiseras i olika sammanhang, men för vem blir kroppen problematisk – för bäraren eller för den utomstående?

Vi vill starkt betona att det inte finns problematiska kroppar per se, men kroppar kan upplevas som problematiska, skrivs fram som problematiska eller från utomstående tillskrivas det problematiska. Detta går delvis emot traditionen inom *critical disability studies* där man aldrig ser eller definierar kroppar som just ”problematiska”. Samtidigt är det förmodligen just detta som har gjort att kropp är ett relativt sällan förekommande tema i funktionshinderforskningen. Simo Vehmas och Nick Watson (2014) skriver inte uttryckligen om kropp, men kritiserar i en gemensam artikel den försiktighet som ofta finns inom *critical disability studies* och som leder till att man inte tillräckligt starkt tar ställning och engagerar sig inom moraliska och politiska frågor. Till följd av detta, menar författarna,

---

1 Seminariet kan ses textat i sin helhet på adressen: <https://www.youtube.com/watch?v=9Jkxucup9RE>.

försvåras möjligheten att bidra till ett politiskt och teoretiskt ramverk som kan användas för att diskutera funktionalitet.

Å ena sidan är det viktigt att aldrig som forskare definiera kroppar som ”problematiska”, å andra sidan borde man ur en kulturanalytisk synvinkel kunna sätta sökarljuset på just de gånger då kroppar framställs som problematiska på ett eller annat sätt. Kroppen blir därigenom inte problematisk ur ett forskarperspektiv utan träder ibland fram som sådan i empirin. Det är här som friktion kan uppstå, och det är här som kulturvetenskapen kan bidra med ökad förståelse för funktionsvariationer och deras kopplingar till kropp.

Christine Bylund är doktorand i etnologi vid Umeå universitet och skriver på en doktorsavhandling om förändringarna av möjligheterna för personer med normbrytande funktionsvariationer att bilda familj. Hon medverkar inte i detta nummer av Budkavlen, men bidrog med viktiga insikter under seminariet där hon påpekade att vi alla har en funktionalitet och denna funktionalitet är ett görande. Men i samhället finns normer om funktionsfullkomlighet, en funktionsmaktsordning som dikterar idéer om vilken funktionalitet som är bäst. Vi lever i ett samhällssystem som premierar den vars funktionalitet faller in i det ”normala” och det eftersträvsvärda. Därför måste vi fråga oss hur denna funktionsfullkomlighet är konstruerad – vilka föreställningar är överordnade och vilka konsekvenser får det?

Kristofer Hansson uppmärksammade i sin presentation att termer som till exempel funktionshinder faktiskt behövs i ett välfärdssamhälle. Ett funktionshinderperspektiv där kroppar kan kategoriseras blir en fråga om rättigheter. Det är inte personen som är eller har ett hinder – det är det omgivande samhället som utgör ett hinder i vissa fall, oavsett om det gäller svårforcerade trappor, eller information som inte blir tillgänglig för den som har nedsatt syn eller hörsel. Man kan tala om funktionsrätt – alla har rätt till ett fungerande liv. Samhället ska vara tillgängligt för alla och det ska vara möjligt att vara delaktig på lika villkor.

I det här numret av Budkavlen bidrar Hansson med en artikel som bygger vidare på ovannämnda presentation. Utgående från etnografiskt material, i form av intervjuer och deltagande observationer med rullstolsburna individer i en storstad, diskuterar han hur rullstolssymbolens föreställningar om möjligheten av en mångfald av kroppar i staden kringskärs av ekonomiserade praktiker, som i sin tur skapar otillgänglighet.

Genom att utgå från den vita käppen som används av blinda och synskadade diskuterar Maria Bäckman, som också deltog i seminariet, initierat hur ambivalent materialiteter kan verka. Hon visar på de motsättningar som finns i käppen. Den är det ultimata hjälpmedlet, men samtidigt något man undviker och smusslar undan, eftersom den gör en synlig som synskadad och därmed avvikande från normen. Käppen pekar ut och bekräftar, och hindrar därmed brukaren att passera som normal. Men det går också att erövra nya möjligheter genom käppen och övervinna hinder.

Den disciplinerade kroppen lyfts fram av två skribenter. Lina Metsämäki kontemplerar i sitt bidrag emotionsuttryck kopplade till känslan av att känna sig obekväma. Genom att fokusera på erfarenhetsberättelser om offentlig amning diskuterar Metsämäki orienteringen av den ammande kroppen i det offentliga rummet. Språkliga känslouttryck av äckel, rädsla och smärta visar på en form av självdisciplinering, dels i förhållande till den egna kroppen, dels i relation till andra människor som förväntas slippa känna sig obekväma. Metsämäki visar hur detta leder till en sammanfogning av den ammande kroppen, känsla och orientering i det offentliga rummet.

Karin Högströms bidrag diskuterar en annan typ av kroppslig disciplinering, tränad kroppslig habitus (Bourdieu 1990). Artikelnen behandlar utbildning i, och omskolning av, mentala och kroppsliga värden och förhållningssätt. Genom fältarbete kring arbetslivskurser som anordnas för nyanlända, diskuterar Högström hur deltagarna tränas i en ny habitus, som anses vara mer önskvärd och fördelaktig i förhållande till potentiella arbetsgivare. När deltagarna tränas i fasta handslag och ögonkontakt, anpassas de kroppsliga

ga förhållningssätten till den svenska arbetsmarknaden, samtidigt som en mindre önskvärd habitus blir synlig.

I det sista bidraget i denna volym kombinerar Markus Idvall ett fenomenologisk och ett maktkritiskt perspektiv på den transplanterade kroppen. Artikeln tar avstamp i rumsliggjorda minnen från både donator och mottagare av donerade njurar, för att leda till en diskussion om känslor, makt och reciprocitet, i det mellankroppsliga, transnationella och kulturella mellanrum som följer med transplantationen. Utifrån ett mångårigt fältarbete inom transplantationsmedicin lyfter Idvall fram en diskussion om den transplanterade kroppen som resurs, gåva och som en kropp i rörelse. Denna rörelse blottlägger institutionella praktiker och olika former av maktutövande.

Genom dessa fem studier har vi fått några svar på den inledande frågan om vad kroppar gör med oss och vad vi gör med våra kroppar. Men samtidigt har det uppstått nya frågor om till exempel relationer mellan kropp och samhälle, om disciplinering av kroppen, om kroppar i rörelse och om kroppars rätt att existera på lika villkor oavsett funktionalitet. Vår förhoppning är att de kulturvetenskapliga perspektiven på kropp fortsätter att breddas och fördjupas inom forskningen, allteftersom fältet bjuder på nya perspektiv och ingångar när kroppar konfronteras och kolliderar med varandra och med omvärlden.

Allra sist vill vi rikta ett tack till författarna, tack till Sonja Hukan-taival för layout, tack till de två anonyma granskarna och tack till Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland för ekonomiskt understöd.

Litteratur

- Alftberg, Åsa 2012. *Vad är det att åldras?: en etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*. Diss. Lund: Lunds universitet.
Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/record/3044697/file/3044709.pdf>

- Bourdieu, Pierre 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Boyd, Nan Amilla 2006. Bodies in Motion: Lesbian and Transsexual Histories. S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader*. Routledge. 420–433.
- Castells, Manuel 2009. *The Power of Identity* (2nd edition) Chichester: Blackwell Publishing.
- Epstein, Robert 2016. The empty brain. *Aeon*. <https://aeon.co/essays/your-brain-does-not-process-information-and-it-is-not-a-computer> [18.11.2019]
- Gunnarson, Martin & Svenaeus, Fredrik (red.) 2012. *The body as gift, resource, and commodity: exchanging organs, tissues, and cells in the 21st century*. Huddinge: Södertörns högskola. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-15902>
- Johannisson, Karin 1997. *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur*. Stockholm: Norstedt.
- Lindelöf, Karin S. & Woube, Annie 2019. *I tjejers spår - för framtidens segrar: om tjejlopp och villkor för kvinnors motionsidrottande*. Göteborg: Makadam.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945) 1997. *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Salomonsson, Karin (red.) 2018a. *Mitt och ditt: etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. [Lund]: Lunds universitet.
- Salomonsson, Karin 2018b. Mitt och ditt och ägandets kulturella betydelse. Karin Salomonsson (red.). *Mitt och ditt: etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*. [Lund]: Lunds universitet.
- Sennett, Richard 1994. *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. London: Penguin Books.
- Vehmas, Simo, & Watson, Nick 2014. Moral wrongs, disadvantages, and disability: a critique of critical disability studies. *Disability & Society*, 29(4), 638-650. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.831751>
- Åkesson, Lynn & Lundin, Susanne (red.) 1996. *Kroppens tid: om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Stockholm: Natur och kultur.